

Asia: VN/24081/2023-OM-49

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi varmuusvankeuden käyttöön otosta ja elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittämisestä

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Rikoksettoman elämän tukisäätiö (RETS) kiittää mahdollisuudesta lausua hallituksen esityksestä.

Esitystä perustellaan ihmis- ja perusoikeuksien näkökulmasta valtion positiivisella toimintavelvoitteella yksilön hengen ja fyysisen koskemattomuuden turvaamiseksi suhteessa kaikille ihmisille perustuslaissa turvattuun oikeuteen elämästä, jota vangitseminen rajoittaa.

Esitetyn selvityksen perusteella, vakavan rikoksen uusineista rikoksentehtävistä, joiden vaarallisuutta on arvioitu mielentilatutkimuksen yhteydessä, 94,6 prosentilla on diagnosoitu päihdeongelma ja 93,7 prosentilla persoonallisuushäiriö. Edelleen arvioiduista 91,9 prosenttia on ollut päihtynyt rikoksentehtävillä. Esityksessä viitataan varmuusvankeuden käyttöönoton mahdollistavan tällaisten henkilöiden eristämisen yhteiskunnasta rikosoikeudellisin keinoin ilmeisesti esimerkiksi tilanteissa, joissa tahdosta riippumattomaan hoitoon ei olisi perusteita.

Perustuslaissa ja Suomea koskevissa kansainvälisissä ihmisoikeusvelvoitteissa turvataan jokaisen oikeus riittäviin sosiaali- ja terveyspalveluihin. Haavoittuvassa asemassa olevalla väestöryhmällä tarkoitetaan henkilöryhmää, joilla riski joutua eriarvoiseen asemaan esimerkiksi sosiaaliturva – ja sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmissä on kohonnut. RETS on peräänkuuluttanut rikostaustaisten henkilöiden ja heidän läheistensä haavoittuvan aseman tunnistamista suomalaisessa yhteiskunnassa niin lainsäädännön tasolla kuin palvelujen järjestämisessä.

Lainsäädännön arviointineuvoston lausunnossa vankeuslakiin esitetyistä muutoksista (VN/9505/2025-VNK-2) kiinnitetään huomiota vaikutusten arviointiin ehdotettujen muutosten vaikutuksista vangittujen perus- ja ihmisoikeuksiin. Tämä pohdinta edellyttää myös vaikutusten arviointia suhteessa heidän hyvinvointinsa ja terveyden turvaamiseksi. Nyt puheena olevassa esityksessä kohderyhmää käsitellään julkiselta vallalta edellytetyn suojan objekteina eikä niinkään hyvään ja tasapainoiseen elämään oikeutettuina subjekteina ja yksilöinä, joita terveyden ja hyvinvoinnin ylläpitämiseksi välttämättömät yhteiskunnan tukipalvelut eivät ole tavoittaneet oikea-aikaisesti ja tehokkaasti. Ehdotetun rikosoikeudellisen sääntelyn varmuusvankeudesta ei voida katsoa olevan tarkoituksenmukainen ratkaisu tähän ongelmaan.

Edelleen lainsäädännön arviointineuvoston lausunnon mukaan tällä hallituskaudella on annettu hallituksen esityksiä, jotka vaikuttavat rikosentekijöihin, vankiloihin ja rikosseuraamusjärjestelmään. Lausunnossa on peräänkuulutettu arviota esityksen yhteisvaikutuksista jo annettujen esitysten kanssa. RETS yhtyy tähän ja toteaa seuraamusjärjestelmän olevan jo tällä hetkellä monitahoinen ja vaikeaselkoinen samalla kun tutkimustieto vankeusrangaistuksen käytön ja sen sisältöjen vaikuttavuudesta uusintarikollisuutta vähentävästi on kyseenalaista.

Säätelyn arvioidaan kohdistuvan yksittäisiin tai korkeintaan muutamiin henkilöihin vuodessa siten, että käyttöönotto johtaisi pidemmällä aikavälillä keskimäärin 8 henkilön lisäykseen päivittäisessä vankimäärässä. Myös tämän perusteella varmuusvankeuden tosiasiallista tarpeellisuutta tulisi pikemminkin arvioida suhteessa mahdollisuuksiin olemassa olevien rangaistusmuotojen sisältöjen kehittämiseksi ja palveluiden saatavuuden tehostamiseksi.

Edellä todetun perusteella RETS toistaa käsityksensä, että varmuusvankeudesta säätämisen sijaan voimavarat tulisi kohdentaa nykyisen yhdistelmä-rangaistuksen aikaisten vaikuttavien sisältöjen kehittämiseen. RETS:n asiamiestoiminnan asiakkaina on ollut 20 uutta yhdistelmä-rangaistusta suorittavaa henkilöä. Rangaistusaikainen työskentely esimerkiksi vapautumisen valmistelussa on havaintojen ja tuomittujen oman kokemuksen mukaan vaihdellut huomattavasti. Osalle vapautuneista on järjestynyt asunto ja kiinnittyminen yhteiskunnan tukipalveluihin samalla kun osalla ei ole ollut apua ja tukea tarjolla vankeuden, vapautumisen tai valvonnan aikana lainkaan. Työskentely heidän kanssaan onkin osoittanut, ettei palvelujärjestelmä ole kyennyt vastaamaan kaikkien tuomittujen erityisiin tarpeisiin. Tätä olisi mahdollista tehostaa ja edistää huomattavasti monialaisessa yhteistyössä täytäntöönpanoviranomaisen, hyvinvointialueiden ja järjestöjen kesken.

Vankeusaikainen kuntoutus

Esityksessä ei ole arvioitu miten Suomessa täytäntöönpanoviranomainen on pystynyt tarjoamaan rikollisesta käyttäytymisestä irtautumiseksi tarpeellisia tukitoimenpiteitä koko rangaistusta suorittaneille tai uutta yhdistelmä-rangaistusta parhaillaan suorittaville tai siitä hiljattain vapautuneille. Heidän uusimistaan koskevien prosentuaalisten tietojen lisäksi esitystä varten olisi ollut mahdollista kerätä arvokasta kokemustietoa heidän tarvitsemistaan palveluista ja tukitoimenpiteistä sekä niihin pääsystä vankeuden, valvonnan ja vapautumisen jälkeen.

Tiedossa ovat myös tämänhetkiset haasteet ja vaikeudet asianmukaisten tukitoimenpiteiden ja kuntoutuksen järjestämisessä kaikille vankilassa tuomiotaan suorittaville. Näiden resursseihin ja vaikuttavien sisältöjen toteutukseen liittyvien vaikeuksien voidaan ennakoida vain lisääntyvän tulevaisuudessa kasvavan vankimäärän johdosta.

Esityksessä tunnistettujen persoonallisuushäiriöiden hoidon tiedetään olevan hyvin haasteellista missä tahansa ympäristössä. Niin ikään mahdollisuudet neuromoninaisten henkilöiden tarpeiden huomioimiselle vankeusaikana ja laitospäristössä ovat hyvin marginaaliset. Lisäksi pitkäaikaisvankien kohdalla on ollut havaittavissa, ettei vankilassa järjestettävien toimintojen mielekkäisyys, tarjonta ja monipuolisuus ole pitkällä aikavälillä palvellut heidän toiveitaan ja tarpeitaan.

Näin ollen esityksen viittausta vankeuslaissa jo nykyisellään olevaan tavoitteeseen lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan tai ehdotusta Rikosseuraamuslaitoksen ja Vankiterveydenhuollon tiivistetystä yhteistyöstä ei voida missään olosuhteissa pitää riittävänä kyseisen kohderyhmän kohdalla. Vaikuttava kuntoutuskokonaisuus edellyttää toimijoilta erityistä ja

monialaista osaamista sekä tehostettua yhteistyötä esimerkiksi hyvinvointialueiden kanssa, jotta tarjottavien kuntoutustoimien intensiivisyys vastaisi kohderyhmän uusimisriskin taustalla vaikuttavia moninaisia tekijöitä uusimisriskiä vähentäen.

Alaikäiset ja ensikertaa rikokseen syyllistyneet

Alaikäisten ja nuorten aikuisten rikollisuus on kasvussa samalla kun se on raaistunut. Toisaalta tekoihin syyllistyneiden henkilöiden on todettu edustavan marginalisoitunutta nuorten väestönosaa. Syrjäytymisen mekanismit ovat usein samankaltaisia kuin edellä todetun avun ja tuen piirin ulkopuolelle jäävien aikuisten kohdalla. Tällä hallituskaudella valmistelussa on useampi rikoksia tekeviä nuoria koskeva uudistus. Samanaikaisesti lausunnolla tai eduskunnan käsittelyssä ovat varmuusvankeutta koskevan esityksen lisäksi lastensuojelulakiin lisättävä kuntouttava suljettu laitospalvelu erityisesti väkivaltarikoskierteessä olevien alaikäisten vahingollisen toiminnan katkaisemiseksi sekä nuorisorangaistusta koskeva ehdotus.

Erityisestä näkökulmasta kansainvälinen tutkimus osoittaa vankilassaoloajan sosiaalisena kokemuksena, jolla saattaa olla jopa on kriminogeenisiä, eli yksilön uusimisriskiä lisääviä vaikutuksia. Nuorten kohdalla ehdottoman vankeuden käytön on huomattu altistavan suuremmalle uusimisen todennäköisyydelle juuri siinä rikosluokassa, josta he suorittavat ensimmäistä vankeusrangaistustaan. Myöskään suomalaisessa tutkimuksessa ei niin ikään ole löytynyt todisteita, joiden mukaan uusintarikollisuus olisi vähentynyt 18–39-vuotiaiden mieshenkilöiden rikosten uusimista vankeuden käytön myötä. Päinvastoin tulokset olivat linjassa aikaisempien johtopäätösten kanssa uusintarikollisuuden lisääntymisestä tietyissä rikoksentekijäryhmissä.

RETS vastustaa varmuusvankeuden kohdistamista rikoksilla oirehtiviin alaikäisiin. Lapsiin kohdistettavaa yhteiskunnallista erityiskohtelua tulisi arvioida ja kehittää yhteiskunnan eristämisen sijaan erityisten nuorten ja tämän perheelle tarjottavien ennalta-ehkäisevien tukitoimenpiteiden edistämiseksi palvelujärjestelmää ja lastensuojelullisia toimenpiteitä kehittämällä. Näin erityisesti siksi, että lapsuus ja nuoruus ovat ihmisen elämän vaiheena ainutlaatuisia ja ennalta määräämättömän varmuusvankeuden kesto voi käytännössä vastata elinkautista vankeusrangaistusta.

Lisäksi rikosoikeus- ja lastensuojelujärjestelmän kehittämistä alaikäisten ja nuorten osalta tulisi kehittää kokonaisvaltaisesti ja tarjottavien palveluiden vaikuttavuutta arvioiden eikä pistemäisinä uudistuksina eri rangaistuslajeissa ja turvaamistoimenpiteinä. Esitystä on tarpeen arvioida uudelleen myös lapsen oikeudellisen erityisaseman vuoksi suhteessa kansainvälisiin lapsen oikeuksia koskeviin suosituksiin.

Niin ikään RETS vastustaa yhdistelmärankaistuksen käyttöalan laajentamista ensikertaa rikokseen syyllistyneisiin, koska heidän kohdallaan jo muutoinkin vain suuntaa antavan väkivaltariskin arvion perusteena ei ole tuomioistuimessa henkilön syyksi katsotut aikaisemmat rangaistavat teot ja tekijän olosuhteet. Tämä heikentää entisestään väkivaltariskiarvion kohteena olevan henkilön oikeusasemaa ja siten koko järjestelmän ennakoitavuutta ja objektiivisuutta.

Väkivaltariskiarvio osana rikosoikeusjärjestelmää

RETS viittaa vuonna 2021 valmistuneen VN TEAS -selvityksessä väkivaltariskin arvioinnissa käytettävien menetelmien osalta todettuun: Tieteellinen näyttö väkivaltariskin arviointimenetelmistä osoittaa, että arviointi onnistuu suhteellisen luotettavasti väestötasolla, muttei niinkään yksilötasolla tarkasteltuna. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että väkivaltaiseen käyttäytymiseen aikaisemmin syylistynyt henkilö saa yleensä korkeamman riskiarvion kuin vertailuryhmään kuuluva henkilö. Näitä ryhmätasolla tehtyjä havaintoja kohonneesta riskitasosta ei kuitenkaan tulisi sellaisenaan soveltaa yksilötason päätöksentekoon.

Nyt puheena olevassa esityksessä puolestaan todetaan: "Tämänhetkisen tutkimusnäytön valossa nykyisten menetelmien perusteella laadittuja riskiarvioita on pidettävä luonteeltaan suuntaa antavina ... Vaikka oikeuspsykiatriin ja -psykologisiin arviointeihin liittyikin yksilötasolla epävarmuuksia, ovat ne kaikesta huolimatta luotettavin työkalu arvioida yksilön todennäköisyyttä syyllistyä vakaviin rikoksiin". Esityksen perusteluista saa sellaisen käsityksen, että epävarmuustekijöistä huolimatta henkilön tulevaisuuden käyttäytymisen ennustamiseen on tullut löytää soveltuva menetelmä huolimatta sen luotettavuudesta tai osumatarkkuudesta. Esitettyjä perusteita ei voida katsoa riittäviksi yksilön oikeuksiin ja velvollisuuksiin merkittävästi vaikuttavassa ja rikosoikeusjärjestelmää ankaroittavassa muutoksessa.

Näin erityisesti, kun riskiarvion merkitystä halutaan vahvistaa osana elinkautisvankien vapauttamisharkintaa. Ehdotettu uudistus tarkoittaa käytännössä järjestelmän luonteen tosiasiallista muutosta tekorikosajattelusta kohti henkilön käyttäytymisestä saatua ennusteeseen perustuvaa turvaamistoimenpidettä myös elinkautisen vankeuden kohdalla. Näin siitä huolimatta, että heidän uusimisensa todennäköisyyden on todettu olevan alhaisempi kuin vangeilla yleensä. Muutosta ei esityksessä nimenomaisesti todeta eikä perusteluista yksilöidä elinkautisen vankeuden osalta.

Joka tapauksessa väkivaltariskiarvioinnista tulisi säätää lain tasolla. Nyt lausuttavana oleva esitys ei kuitenkaan sisällä ehdotusta kyseisistä säännöksistä. Tämä tulisi oikeusturvasyistä ehdottomasti tehdä tämän esityksen yhteydessä eikä jälkikäteen riskiarvion käyttöalan laajentamista koskeneen uudistuksen jo tultua voimaan.

Mitä tulee esityksen viittauksiin henkilön sitoutumisesta valvotusta koevapaudesta annetun lain 4 §:ssä tarkoitettuun lääkehoitoon RETS toistaa käsityksenä lääkehoidon mahdollisista tuntuvista sivuvaikutuksista henkilön henkilökohtaisissa ominaisuuksissa. Nyt puheena olevassa esityksessä lääkehoidon lisäämisen perusoikeudellista arviointia ei ole tehty lainkaan.

Sunikka Sanna
Rikoksettoman elämän tukisäätiö sr